

جهانی شدن تکنولوژی ارتباطی - اطلاعاتی و جنبش‌های اجتماعی

(با تأکید بر دورنمایی از جنبش‌های اجتماعی ایران)

لقمان قنبری^۱، امید عزیزیان^۲

چکیده

جهانی شدن و تحول در ماهیت جنبش‌های اجتماعی از مباحث مهم در علم سیاست است. از اینرو فهم رابطه جهانی شدن و تحول در ماهیت جنبش‌های اجتماعی آتی ایران در کانون پژوهش حاضر می‌باشد. این پژوهش درصدد جواب به این سوال است که چه رابطه‌ای بین جهانی شدن در ابعاد ارتباطی - اطلاعاتی با آینده جنبش‌های اجتماعی در ایران وجود دارد. فرضیه مطرح شده این است که جهانی شدن در ابعاد اطلاعاتی - ارتباطی یکی از عوامل مهم تحول در جنبش‌ها و ظهور جنبش‌های نوین اجتماعی در جامعه آتی ایران خواهد بود. متغیر مستقل جهانی شدن اطلاعات و ارتباطات و متغیر وابسته پژوهش نیز ظهور جنبش‌های نوین اجتماعی می‌باشد. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که در آینده جنبش‌های جدید اجتماعی ایران دارای ویژگی‌هایی چون هم‌پوشانی بودن، غیرسیاسی بودن، هویت‌گرا بودن، چندسری بودن یا فقدان رهبری به شکل کلاسیک، ارتباط با نهادهای بین‌المللی و منطقه‌ای، پیروی از منطق پیش‌روی آرام، استفاده از رسانه‌های نوین مجازی و شبکه‌سازی مجازی، طرح مطالبات دموکراتیک - حقوق بشری، افزایش پیوندهای دوجانبه و چندجانبه، اعتقاد به روش‌های مسالمت‌آمیز و پرهیز از خشونت می‌باشد.

واژگان کلیدی: جهانی شدن، تکنولوژی اطلاعاتی و ارتباطی، جنبش‌های نوین اجتماعی، فضای مجازی

^۱ دانشجوی دکتری علوم سیاسی، دانشگاه رازی کرمانشاه

^۲ کارشناسی‌ارشد علوم سیاسی، دانشگاه رازی کرمانشاه

مقدمه

جهانی شدن تعدادی از متغیرهای اجتماعی سریع را در بر می‌گیرد که بطورهمزمان در ابعاد اقتصادی، سیاسی، ارتباطاتی، فرهنگی و محیط‌زیست در حال ظهور است (نظری و قنبری، ۱۳۹۲: ۱۲۴). به عبارتی دیگر جهانی شدن عبارت است از تقویت مناسبات اجتماعی جهانی که محل‌های دور از هم را چنان به هم ربط می‌دهد که هر واقعه محلی، تحت تأثیر رویدادهایی که با آن فرسنگ‌ها فاصله دارد، شکل می‌گیرد و برعکس (گیدنز، ۱۳۷۷: ۷۷). جهانی شدن برای بسیاری از افراد، مسئله فناوری و انقلاب ارتباطات را تداعی می‌کند؛ زیرا جهانی شدن بیانگر تحولات و پیشرفت‌هایی است که در بستر فناوری‌های ارتباطات و اطلاعات رخ داده است (شرف‌الدین و دیگران، ۱۳۹۱: ۱۳۷). امروزه گسترش وسایل ارتباط جمعی و شبکه جهانی ارتباطات و پیدایش فضای مجازی شبکه جهانی اینترنت و به ویژه برقراری ارتباطات بین نیروهای اجتماعی جدید جامعه ایران با جنبش‌های اجتماعی جدید خارج از مرزها، فضای جدیدی برای فعالیت نیروهای اجتماعی در ایران ایجاد کرده است (نقوی، ۱۳۸۶: ۱۰۰). زیرا اولاً جهانی شدن یک نوع همسانی درون ملی در اعتراض جمعی از طریق اشاعه فرهنگ اعتراض ایجاد می‌کند ثانیاً ارتباط بین فرصت‌ها بین‌المللی و ظرفیت‌های الزام جنبش اجتماعی ملی را افزایش می‌دهد. ثالثاً خرده هویت‌ها و جنبش‌های اجتماعی فراملی در بازی همه‌جانبه دخیل می‌شوند (شفیعی، ۱۳۸۲: ۶۴۹). بطورکلی در عصر کنونی که به عصر رسانه‌های الکترونیک، تکنولوژی‌های ارتباطی، جامعه اطلاعاتی و انفجار اطلاعات معروف است درک چشم‌انداز آتی جنبش‌های اجتماعی ایران یک ضرورت است. در همین راستا پژوهش درصدد جواب به این سوال است که چه رابطه‌ای بین جهانی شدن و بطور خاص تر جهانی شدن ارتباطات-اطلاعات با آینده جنبش‌های اجتماعی در ایران وجود دارد. فرضیه این خواهد بود که جهانی شدن در ابعاد اطلاعاتی-ارتباطاتی یکی از عوامل مهم تحول در جنبش‌ها و ظهور جنبش‌های نوین اجتماعی در جامعه آتی ایران خواهد بود. متغیر مستقل جهانی شدن اطلاعات و ارتباطات و متغیر وابسته ظهور جنبش‌های نوین اجتماعی خواهد بود. از جنبه نوآوری این پژوهش در نوع خود پژوهشی بدیع و روش تحقیق نیز برپایه روش تبیینی-تحلیلی است.

چارچوب نظری

«مارتین هایدگر» به بحث از جهانی شدن از نظر فلسفی پرداخته است. او «نابودی فاصله» را ویژگی وضعیت کنونی بشر و تغییر در تجربه مکانی را با تغییرات اساسی در زمان‌بندی فعالیت بشری مرتبط دانسته است (خانیکی، ۱۳۹۲: ۱۶). اما یکی از حوزه‌های جامعه بشری که به شدت تحت تأثیر جهانی شدن قرار گرفته و دچار تحولات عمیق و گسترده‌ای شده، حوزه جنبش‌های اجتماعی است (نقوی، پیشین: ۱۰۰). در این راستا

«شوشا هژدو»^۱ در تبیین تأثیر جهانی شدن بر جنبش‌های اجتماعی به سه نکته اشاره کرده است: اول اینکه بسیاری از رویه‌های که تا پیش از این تنها در جنبش‌های جدید غرب یافت می‌شد، امروز جهانی شده مانند وابسته نبودن به یک پایگاه اجتماعی خاص و عدم استفاده از روش‌های خشونت‌آمیز. دوم اینکه در حالیکه تا پیش از این بسیاری از جنبش‌های اجتماعی حول مسائل ملی و داخلی و در اعتراض به معضلات و مشکلات شکل می‌گرفتند، امروزه بسیاری از جنبش‌های اجتماعی در واکنش به موضوعات جهانی و فراملی به وجود می‌آیند. سوم اینکه دامنه عمل و حوزه تأثیرگذاری جنبش‌های اجتماعی از سطح ملی و در داخل چارچوب مرزی دولت-ملت‌ها به عرصه‌های بین‌المللی کشیده شده است (قاسمی، ۱۳۹۰: ۹۱). امروزه فضای بوجود آمده تحت تأثیر رشد ارتباطات و شبکه‌های نوین ارتباطی را فضای «سایبرنتیک» خوانده‌اند که همچون شبکه اعصاب جامعه جهانی، کار تبادل اطلاعات و آگاهی میان جوامع و انسانها را برعهده دارد (شهرام‌نیا، ۱۳۹۲: ۶۶). از نظر «کاستلز» فرایند جهانی شدن و به تبع آن شبکه‌ای شدن جامعه، موجب ظهور جنبش‌های متعرض و مخالفی شده است که در مقابل شبکه‌ای شدن جامعه مقاومت می‌کنند. این جنبش‌ها علیرغم تفاوت‌هایشان پدیداری را به وجود می‌آورند که وی از آن به «هویت‌های مقاومت» یاد می‌کند (نصرتی-نژاد، ۱۳۸۳: ۱۴۷). «آنتونی گیدنز» نیز مهمترین ساخت جهانی شدن را «جهانی شدن ارتباطات» می‌داند. واقعیت این است که در سایه جهانی شدن ارتباطات شاهد افزایش آگاهی سیاسی و اشاعه نگرش‌های مدنی ۳۹ و دموکراتیک در میان جنبش‌های اجتماعی هستیم به عبارت دیگر وسایل نوین ارتباطاتی این ظرفیت را دارند که گروه‌ها و جنبش‌های در حاشیه مانده سیاسی را وارد بطن فعالیت‌ها و مبارزات سیاسی نمایند. بطور کلی می‌توان گفت، جنبش‌های اجتماعی در اشکال جدید آن به فناوری‌های نوین رسانه‌ای متکی هستند و به واسطه آنها پیگیر خواسته‌ها و بیان اعتراضات‌شان خواهند بود. از قابلیت‌های فناوری‌های جدید برای جنبش‌های اجتماعی ایجاد، «کنش آنلاین»^۲ در مقابل «کنش آفلاین»^۳ است که در جنبش‌های قدیم وجود نداشت. در نتیجه باید گفت جهانی شدن فناوری نوین رسانه‌ای جنبش‌های اجتماعی را هم وارد فاز جدیدی نموده است. امروزه تکنولوژی ارتباطی - اطلاعاتی موجب تسهیل کنش ارتباطی درون گروهی و میان گروهی جنبش‌های اجتماعی شده است. جنبش‌های جدید از قابلیت‌های تکنولوژی جدید برای ایجاد شبکه‌سازی سود می‌جویند آنها از فضای مجازی بعنوان ابزاری برای بیان نافرمانی مدنی استفاده می‌کنند. ساختار شبکه‌ای اینترنت، این امکان را برای جنبش‌های نوین اجتماعی فراهم می‌کند تا به فرآیندهایی در حال شکل‌گیری که محصول یک رشته برخوردهای اجتماعی هستند تبدیل شوند. رسانه‌های ارتباطی مدرن، همراه با

¹ Shosha Hegdus

² online action

³ offline actions

تشکل‌های داوطلبانه سیاسی و صنفی - حرفه‌ای، از اجزای تشکیل‌دهنده جامعه مدنی و عرصه عمومی‌اند که تولید و توزیع آگاهی‌های مدنی و نظارت بر حکومت را برعهده دارند.

جنبش‌های اجتماعی

جنبش‌های اجتماعی یکی از ویژگی‌های آشکار دنیای مدرن است حداقل از اواخر قرن نوزدهم به این طرف، تاریخ دولت‌های مدرن با تأثیرات جنبش‌های اجتماعی در هم تنیده شده است (نصرتی‌نژاد، پیشین: ۱۴۷). «دوناتلا دلاپورتا^۱ و ماریو دیانی^۲ جنبش‌های اجتماعی را چنین تعریف کرده‌اند: شبکه‌های غیررسمی تعامل افراد، گروه‌ها و سازمان‌های مبتنی بر اعتقادات مشترک و همبستگی که از طریق استفاده مداوم از اشکال گوناگون اعتراض حول موضوعات منازعه‌آمیز بسیج می‌شوند (دلاپورتا و دیانی، ۱۳۸۳: ۳۳). هربرت بلومر از اولین مطالعه‌کنندگان پدیده جنبش اجتماعی است که تعاریف مختلفی از جنبش‌های اجتماعی ارائه کرده است. وی جنبش اجتماعی را در آثار اولیه خود بعنوان تعبیری برای بنیادگذاری یک نظم جدید در زندگی می‌داند (Blummer, 1969: 8). جنبش اجتماعی را می‌توان بعنوان نوعی آمادگی جمعی جهت ایجاد پاره‌ای از تغییرات تعریف نمود. همچنین می‌توان این جنبش‌ها را بعنوان نوعی دادوستد جمعی جهت استقرار یک نظم جدید برای زندگی تعریف کرد (King, 1986: 27). جنبش‌های اجتماعی به آن دسته از حرکت‌های جمعی اطلاق می‌شود که در آنها عده زیادی از افراد جامعه هدف خاصی را تا حدودی بیرون از روش‌ها و نهادهای شناخته شده جامعه پیگیری می‌کنند مانند تقویت مردم‌سالاری، برابری زنان با مردان، بهبود شرایط کار و زندگی کارگران، جلوگیری از آلودگی محیط‌زیست و ... (جلائی‌پور، ۱۳۹۱: ۳۹-۳۷). اما یکی از مهمترین تحولات در عرصه جنبش‌ها، ظهور جنبش‌های اجتماعی جدید پس از دهه ۱۹۶۰ بود. این جنبش‌ها بطور عمده در اروپای غربی و آمریکای شمالی سر برآورده و طیف عظیمی از نیروهای اجتماعی و گروه‌های سیاسی را در بر می‌گیرند؛ بگونه‌ای که می‌توان آن را نوعی کوشش جمعی تقریباً سازمان یافته بخش قابل ملاحظه‌ای از افراد جامعه دانست که با هدف تغییر و دگرگونی در بخشی از نظام اجتماعی (اندیشه، رفتار، مناسبات اجتماعی و نهادهای سیاسی و اجتماعی) و عناصر جامعه، خارج از حوزه نهادهای رسمی، به صورت یکپارچه و هماهنگ عمل می‌کند (خلجی، ۱۳۹۴: ۳۲). جنبش‌های اجتماعی جدید، روش‌های غیرمتعارفی را برای دخالت در تصمیم‌گیری‌های سیاسی حکومت دنبال می‌کنند و همانگونه که «هابرماس» معتقد است، آنها بدون استفاده از خشونت و شیوه‌های خشن، از طریق عقلانیت ارتباطی دگرگونی‌هایی آرام و سامان‌بندی‌های جدیدی ایجاد می‌کنند (نقوی، پیشین: ۱۱۲). در واقع با فرا رسیدن

¹ Donatella Della Porta

² Mario Diani

عصر فراماتریالیسم و شیوه تولید پساפורدیسم و با ظهور صورت‌بندی جدید اجتماعی بستر برای ظهور جنبش‌های نوین اجتماعی فراهم شد. از نظر هابرماس جنبش‌های اجتماعی جدید اساساً برای دفاع از زیست جهان (ارزش‌های اجتماع و خانواده) در مقابل شیء گشتگی و اراده بروکراتیک که به شدت این زیست جهان را از ناحیه نظام‌های اقتصادی و سیاسی جوامع مدرن تهدید می‌کنند به وجود آمده‌اند (نش، ۱۳۸۲: ۱۳۶). این جنبش‌ها که در دهه‌های بعد افزایش یافتند زمینه گسترش فعالیت‌های سیاسی بسیار سازمان‌یافته‌تری را تشکیل دادند و به صورت نیروهای سیاسی مستقل گاهی در کنار احزاب سیاسی و گروه‌های فشار و گاهی در مقابل آنها قرار گرفتند. آماندا لوپز در مقاله خود تلاش می‌کند؛ فرایند تشکیل جنبش‌های اجتماعی را با بررسی دو عامل درهم‌تنیده و فراگیر بررسی و تشریح کند. ۱- ساختارهای فرصت؛ ۲- ساختارهای بسیج و تجهیز کردن. فرضیه لوپز این است که جنبش‌های اجتماعی به وسیله ساختارهای فرصت از قبیل بافت‌های اقتصادی، سازمانی و اجتماعی یک کشور مشروط بر دسترسی آن کشور به رسانه‌های اجتماعی شکل می‌گیرند (Amandah, 2014: 2-4). جنبش‌های جدید اجتماعی آن چنانکه «موفه و لاکلاو» خاطرنشان ساخته‌اند به سوی کثرت‌گرایی سیاسی و ایجاد حوزه‌های سازمانی مستقل بیشتری از دولت و از بین بردن تمرکزگرایی بوروکراتیک جهت‌گیری کرده‌اند. این جنبش‌ها در اشکال مختلفی چون جنبش دانشجویی، جنبش حقوق مدنی، جنبش زنان، جنبش زیست‌محیطی، جنبش صلح، جنبش‌های ضدنژادپرستی، جنبش حقوق مردم ۴۱ بومی و ... نمود پیدا کردند. آنها تعاریف جدیدی از معنا، هویت و سبک زندگی ارائه می‌نمایند. عمده ویژگی‌های جنبش‌های اجتماعی جدید عبارتند از غیرابزاری بودن و داشتن دیدگاه‌های جهان‌شمول، جهت‌گیری مبتنی بر جامعه مدنی و نه دولت، معترض به ساختارهای بوروکراتیک جاری، توجه به مسائل فرهنگی و نمادهای هویتی، توسل به شیوه‌های غیررسمی، باز و انعطاف‌پذیری در سازماندهی، اتکاء شدید به رسانه‌های نوین ارتباطی، تمرکز بر شیوه زندگی و سیاست هویت.

جهانی شدن تکنولوژی‌های ارتباطی - اطلاعاتی و جنبش‌های اجتماعی

یکی از مهمترین عوامل جهانی شدن جنبش‌های اجتماعی، فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطاتی است. فناوری‌های نوین در دهه ۱۹۹۰، به افزایش قدرت جنبش‌های اجتماعی جدید، در شکل‌دهی و هدایت افکار عمومی جهانی، اعتراض‌ها و ایجاد چالش‌های جدی برای حکومت‌ها انجامیده است (رفیع و دیگران، ۱۳۹۵: ۱۴۳). «مک‌لوهان» در مورد نقش رسانه‌ها و وسایل ارتباطی در جهانی شدن، معتقد است که ارتباطات الکترونیک، جهان را همچون یک رشته اعصاب به هم پیوند داده است (محمودی و دیگران، ۱۳۸۹: ۱۱۶). «کاستلر» نیز بر این بارو است که جنبش‌های شبکه‌ای شده عصر ارتباطات گونه‌های جدیدی از جنبش‌های اجتماع‌اند؛

جنبش‌هایی که کمتر سلسله مراتبی و بیشتر مشارکتی‌اند، جنبش‌هایی بی‌رهبر که بر شبکه‌های افقی، خودمختاری سیاسی فرد، و همبستگی بی‌زمینه استوار هستند (گرانپایه، ۱۳۹۳: ۱۹۲). تحولی که در عصر جهانی‌شدن در حوزه ارتباطات رسانه‌ای رخ داده و موجب فشردگی مکان و زمان گردیده و امکان دسترسی به اطلاعات را سرعت بخشیده و به جنبش‌های اجتماعی هویت فراملی و جهانی داده، دستاوردهای مهمی را برای افزایش میزان اثرگذاری جنبش‌های اجتماعی بر عرصه سیاست داشته و دو مانع محدودکننده نیروی بالقوه جنبش‌های اجتماعی بر عرصه سیاست یعنی سازماندهی ضعیف و فقدان کانال‌های دسترسی به نظام سیاسی را دچار تغییر و تحول کرده است، بگونه‌ای که جنبش‌های اجتماعی جدید در جهت مشابه در حال توسعه یافتن هستند و در مراحل شکل‌گیری هویت جمعی، سازماندهی، فعالیت، اعلام اعتراض تا تأثیرگذاری بر نظام سیاسی روبه رشد هستند. منابع جنبش‌ها در حال افزایش است و خود جنبش‌ها در حال نهادینه شدن می‌باشند. شبکه‌های خرده فرهنگ از سوی جنبش‌ها در حال افزایش و کانال‌های دسترسی به نظام سیاسی در حال تکثر است (نقوی، پیشین: ۱۱۴-۱۱۵). باید اشاره کرد که رسانه‌ها و شبکه‌های نوین ارتباطی از قابلیت ایجاد جنبش‌یابی و جنبش‌سازی و فراهم نمودن شرایط برای خلق فعالیت گروهی برای جنبش‌ها برخوردار هستند. به عبارت دیگر شبکه‌های مجازی توانایی انتقال یک جنبش را از مرحله فردی به مرحله گروهی دارا هستند.

۴۲

جنبش زاپاتیستا در سال ۱۹۹۴ در مکزیک، اعتراضات در طول برگزاری نشست سازمان تجارت جهانی در سیاتل آمریکا در نوامبر ۱۹۹۹، جنبش انقلابی تونس در سال ۲۰۱۰، جنبش‌های انقلابی لیبی و تونس در سال ۲۰۱۱، دیگر جنبش‌های انقلابی خاورمیانه شامل یمن، بحرین و سوریه در طول سال‌های ۲۰۱۱-۲۰۱۲، جنبش وال استریت در ایالات متحده آمریکا و دیگر جنبش‌های اشغال در کشورهای غربی، فقط موارد اندکی از کاربرد فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی جدید در جنبش‌های اجتماعی و کنش جمعی را نشان می‌دهند (قلی‌پور، ۱۳۹۰: ۴). «کیت نش» نیز معتقد است که امروزه بسیاری از جنبش‌ها در ارتباط با مشکلات جهانی بسیج می‌شوند که مهمترین آنها جنبش زیست‌محیطی، جنبش صلح و جنبش زنان می‌باشند. اما امکان برقراری این مبادلات و آگاهی از مشکلات جهانی تا حد زیادی به یکی از ابعاد جهانی شدن یعنی گسترش ارتباطات فراملی بستگی دارد. ویدئو، کامپیوتر، سی‌دی‌ها و دیسک‌های تصویری و صوتی و سایر وسایل ارتباطی امروزه اهمیت بسزایی در ایجاد جامعه ارتباطی پیدا کرده‌اند که خلق جنبش‌های جدید اجتماعی را تسهیل می‌کنند. در نتیجه بین جهانی شدن و تحول در جنبش‌های اجتماعی رابطه‌ای دوسویه وجود دارد بدین معنی که جهانی شدن موجب مطالعه جنبش‌های اجتماعی نه تنها در سطوح داخلی بلکه در سطح بین‌المللی خواهد شد و بعلاوه فعالیت گسترده جنبش‌های جدید اجتماعی را بعنوان بازیگران جدید در کنار سایر بازیگران در عرصه بین‌الملل را موجب خواهد شد. پیدایش جنبش‌های اجتماعی جدید و گسترش

فعالیت‌ها و اقدامات جنبش‌های اجتماعی پیشین، افزایش پیوندهای دوجانبه و چندجانبه، تقویت روش‌های مسالمت‌آمیز در مبارزه، تغییر سطح فعالیت از سطوح ملی به بین‌المللی و نهایتاً تمرکز مطالبات کنشگران جنبش‌های اجتماعی حول هسته مرکزی دموکراسی‌خواهی از جمله مهمترین تأثیرات جهانی شدن بر جنبش‌های اجتماعی جدید هستند. جنبش‌های قدیم به واسطه مرزبندی و عدم ارتباطات جهانی محدود و کم‌اثر بوده ولی با گسترش ارتباطات و ایجاد فضای باز و دسترسی بیشتر به اطلاعات، امروز جنبش‌های اجتماعی وسیع‌تر و اثربخش‌تر شده‌اند. در چارچوب نگرش «آلن تورن» می‌توان گفت جنبش‌های اجتماعی جدید مستقیماً بر سر شرایط اجتماعی حق تعیین سرنوشت مبارزه می‌کنند و بیش از گذشته از طریق مسائل هویتی_فرهنگ و نمادگرایی و با استفاده از قدرت نرم وارد صحنه مبارزه می‌شوند. همچنین در نظریات جدید جنبش‌های جدید به جای طبقه، هویت مهم است، به جای ایدئولوژی بحث از گفتمان می‌شود و به جای منافع در معنای مارکسیستی آن به علایق جدید و سبک‌های گوناگون زندگی تأکید می‌شود.

جهانی شدن تکنولوژی‌های ارتباطی - اطلاعاتی و چشم‌انداز آتی جنبش‌های اجتماعی در

ایران

۴۳ رسانه‌های گروهی در جهت ایجاد جنبش‌های جدید اجتماعی نقش زیادی ایفا کرده‌اند. از سوی دیگر استراتژی‌های داخلی رهبری و سازمان نیز تحت تأثیر این رسانه‌ها هستند. در بعضی مواقع حتی خود این رسانه‌ها تبدیل به جنبش می‌شوند (Gitlin, 1980: 153). همزمان با رشد و گسترش ابعاد و مولفه‌های جهانی شدن در همه نقاط دنیا، جامعه ایران نیز تحت تأثیر این فرایند قرار گرفته است. روند تحولات سیاسی و اجتماعی جامعه ایران نشان می‌دهد طی ۱۳۷۹ تا ۱۳۸۰ با وجود فرازونشیب‌ها، تأثیرگذاری جهانی شدن بر ابعاد فرهنگی، سیاسی و اجتماعی جامعه ایران روند رو به رشدی داشته است (قاسمی، ۱۳۹۰: ۸۸). ایران در میان کشورهای جهان از نظر تعداد کاربران اینترنت در پایان سال ۲۰۱۲ به ۴۰ میلیون نفر رسیده است که ۵۳/۳ درصد از کل جمعیت ایران را تشکیل می‌دهد و در عین حال رتبه نخست کشورهای منطقه خاورمیانه را در دست دارد (شهرام‌نیا، ۱۳۹۲: ۷۷). با بررسی فقط ۲ رسانه نوین یعنی میزان استفاده از تلفن هوشمند در کشور و میزان ورود به شبکه‌های مجازی یا اینترنت متوجه خواهیم شد ایران در معرض یک تغییر شگرف قرار دارد. در سال ۱۳۹۰ بیشترین تمرکز جمعیتی در سنین ۲۰ تا ۴۰ سال قرار داشتند یعنی به تعبیر «راجرز» نظریه‌پرداز علم ارتباطات، بیشترین گروه سنی جمعیتی ایران در معرض نوآوری هستند (www.irna.ir). نتایج پژوهش انجام شده نشان می‌دهد که جهانی شدن باعث رشد و تقویت جنبش‌های اجتماعی در ایران و نیز پیوند متقابل آنها با یکدیگر شده است (قاسمی، پیشین: ۸۸). باید گفت صورت‌بندی

جامعه ایران به دلیل تحول در عرصه‌های چون ارتباطات، اطلاعات، آموزش، شهری شدن، صنعتی شدن و بوروکراتیزه شدن دگرگون شده است بخش اعظم این تحولات نتیجه قرار گرفتن ایران در مسیر روندهای جهانی شده بوده است. رشد و گسترش تصاعدی ارتباطات ماهواره‌ای و تکنولوژی فیبر نوری، گردش آنی حجم انبوه اطلاعات را در پهنه ایران، میسر ساخته است. به عبارت دیگر جهانی شدن به ویژه جهانی شدن ارتباطات و اطلاعات موجب تغییر در صورت‌بندی اجتماعی ایران شده است تا جائیکه آلن تورین، بعد از سفر به ایران گفت این کشور نه تنها در حاشیه مدرنیته بلکه درست در متن مدرنیته جهانی قرار گرفته است. یکی از تأثیرات جهانی شدن ارتباطات در ایران تغییر در ارزش‌های جامعه است در یکی دو دهه گذشته به نظر می‌رسد ارزش‌های فراماتریالستی همچون آزادی، حقوق بشر، حفظ کرامت انسانی و زندگی مطلوب و و فردگرایی و حقوق شهروندی در حال شکل‌گیری است و در مقابل ارزش‌هایی چون ارزش‌های مذهبی و جمع‌گرایی سنتی روز به روز در جامعه جایگاه خودش را از دست می‌دهد. همچنین در جامعه ایران جهانی شدن در ابعاد مختلف آن موجب تحول در ترکیب جمعیتی؛ گسترش شهرگرایی؛ تحول در فرهنگ و ارزش‌های عمومی؛ تحول در ساختار طبقاتی جامعه و به تبع آن ظهور طبقه جدید شده است. در این راستا جوامع در حال گذار همچون ایران، استعداد بیشتری برای تولید شکاف‌ها اجتماعی خواهد داشت. جامعه ایران از طرفی وام‌دار شکاف‌های جامعه سنتی بوده و از طرف دیگر باردار شکاف‌های جامعه مدرن می‌باشد. بنابراین جامعه ایران، جامعه‌ای خواهد بود با تعدد و تراکم شکاف‌های اجتماعی نظیر شکاف‌های قومی، نسلی، جنسیتی که می‌توانند منجر به جنبش‌های اجتماعی در سطح جامعه شوند. در ذیل درصدد خواهیم بود که به رابطه بین فرصت‌هایی که جهانی شدن ارتباطات و اطلاعات در اختیار جنبش‌های اجتماعی ایران خواهد گذاشت بپردازیم بعلاوه در چارچوب رویکرد آینده‌نگرانه به رابطه بین ابزارهای نوین ارتباطی و اطلاعاتی و تحول در سازماندهی، اهداف و شیوه‌های مبارزه جنبش‌های اجتماعی ایران خواهیم پرداخت.

۴۴

۱- تکنولوژی‌های نوین ارتباطی و جنبش مجازی قومی

جهان در اواخر قرن بیستم، شاهد ظهور شبکه‌ای از جنبش‌های سیاسی و فکری مذهبی، قومی، مهاجران، فمینیست‌ها و طرفداران حفظ محیط‌زیست بوده است.^۱ این جنبش‌ها بخشی از منازعه‌ای بزرگتر بر سر شناسایی هویت و تمایز هستند و مهمترین خواسته آنها این است که هویت‌شان را به رسمیت بشناسند (نظری و قنبری، پیشین: ۱۳۴-۱۳۳). ناتوانی دولت‌های در انجام تکالیف قانونی مانند برقراری نظم و امنیت،

^۱ برای نمونه در سال ۱۹۹۰ در کمتر از ۲۰۰ کشور دنیا بیش از ۸۰۰ جنبش قومی- ملی وجود داشته است. در سال ۱۹۹۴ مناقشات قومی هسته اصلی ۱۸ مورد از ۲۳ جنگ و ۸ مورد از ۱۳ عملیات صلح‌بانان سازمان ملل را تشکیل داده‌اند (نظری و قنبری، پیشین: ۱۳۳-۱۳۴).

افزایش قدرت نیروهای فراملی و نهادهای بین‌المللی و حرکت جامعه جهانی از هویت سیاسی به سوی هویت فرهنگی-تمدنی عواملی است که سبب شده هویت‌خواهی‌های قومی تقویت گردد (مقصودی، ۱۳۸۱: ۸۹). در ایران نیز اقوام مختلفی چون قوم لر، بلوچ، ترکمن، ترک، عرب، کرد و فارس زندگی می‌کنند از اینرو باید گفت، ایران از لحاظ ساختار اجتماعی، کشوری ناهمگن است (رضایور قوشچی و نادری، ۱۳۹۳: ۶۶-۶۷). از دیرباز تا هم‌اکنون پاسخی مناسب به مطالبات این اقوام آنها داده نشده است. نه رویکرد همسان‌سازی پهلوی توانست این گروه‌های قومی و خواسته‌های آنها را از بین ببرد و نه رویکرد سیاسی امنیتی شکل گرفته و متأثر شده از فضای امنیتی اوایل انقلاب با این وجود امروزه در بستر جهانی شدن و با استفاده از فرصت‌ها و ابزارهایی که جهانی شدن در اختیار کنشگران قومی گذاشته است آنها توانسته‌اند صدای خود را به گوش جهانیان برسانند و پیگیر حقوق خود باشند اعتراض گسترده هزاران نفر از مردم آذربایجان در واکنش به یک کاریکاتور اهانت‌آمیز در روزنامه ایران در سال ۱۳۸۵ و یا اعتصابات هر ساله کوردها در مناطق کردنشین برای حکومت مرکزی یک چالش عمده محسوب می‌شود. در هر دو مورد اقوام با بهره‌مندی از وسایل نوین ارتباطی به سرعت به خود سازمان می‌بخشند و در فضای مجازی شروع به نافرمانی مدنی می‌کنند. از اینرو ما در آینده در بستر فرایند جهانی شدن شاهد رشد خودآگاهی قومی در ایران خواهیم بود و این جنبش‌ها از شکل کلاسیک یعنی داشتن ماهیتی طبقاتی و اینکه ابزار طبقه خاصی باشند، خارج خواهند شد. به عبارت دیگر ۴۵ در آینده در صورت فعال شدن این جنبش‌ها آنها خصلت هویت‌محور، جمعی و غیروابسته خواهند داشت. امروزه در عصر گسترش تکنولوژی‌های رسانه‌ای ما شاهد شکل‌گیری پدیده‌ای جدید بنام «جوامع مجازی قومی» هستیم در آینده جنبش‌های هویتی- قومی در ایران در این فضای مجازی قادر خواهند بود که به احیاء، بازسازی و تقویت خود در بستر جهانی شدن بپردازند و از حالت سنتی خارج شوند و رنگ و بوی جنبش‌های نوین اجتماعی به خود بگیرند. همانطور که گفتیم در دوران جهانی شدن رسانه‌های نوین ارتباطی، پدیده‌های سیاسی به صورتی انکارناپذیر رنگ و بوی فرهنگی- هویتی به خود می‌گیرند. لذا می‌توان ادعا کرد هر زمان که اقتدار دولت مرکزی ایران، تحت تأثیر عوامل جهانی ضعیف شود، به شکلی که توان اداره امور را از دست بدهد، نیروهای سیاسی گریز از مرکز فعال‌تر خواهند شد و نوعی خودگردانی محلی-منطقه‌ای را طلب خواهند کرد. باید گفت رسانه‌های نوین ارتباطی نقش مهمی در نمادین کردن روابط انسانی دارند این ابزارها با تبدیل کردن روابط انسانی به نمادها و نشانه‌ها توانسته‌اند موجبات پیوند آسان شهروندان در نقاط مختلف شوند. برای مثال امروزه اینترنت بعنوان یک شبکه عظیم بین‌المللی نقش مهمی را در این راستا ایفاء می‌کنند. یکی دیگر از ویژگی‌های جنبش‌های جدید استفاده از نمادسازی و نمادگرایی است و در آینده

¹ Ethnic Virtual Communities

نمادهای هویتی نقش پررنگتری در جنبش اقوام ایفاء خواهند کرد. برای مثال هر ساله در آذربایجان به مناسبت تولد «بابک خرم‌دین» بعنوان نماد مبارزه علیه ظلم و پلیدی، شاهد برگزاری کارنوال و همایش هستیم. برپا کنندگان عمدتاً شامل فعالان دانشجویی آذری و علاقه‌مند به فعالیت‌های فرهنگی می‌باشند. در چند سال گذشته رسانه و شبکه‌های نوین اجتماعی در دست کنشگران قومی، با برجسته کردن این مراسم در فضای مجازی از بابک چهره‌ای نمادین ساخته‌اند که این نماد نقش انسجام‌بخش و هویتی را برای جنبش قوم آذربایجان ایفاء می‌کند.

۲- جنبش زنان و تکنولوژی نوین ارتباطاتی و اطلاعاتی

جنبش زنان از انواع جنبش‌های نوین به شمار می‌آید که تلاش نموده تا به صورت مسالمت‌آمیز و با استفاده از شیوه‌های فرهنگی و ابزارهای قانونی همچون سازمان‌های غیردولتی محلی، ملی، منطقه‌ای و جهانی به اهداف خود برسند (خواجه نوری و مقدس، ۱۳۸۶: ۴۷-۴۸). حقوق زنان (اعم از سیاسی، فرهنگی، آموزشی و ...) و اقتصادی زنان در جهان جهانی شده، تأثیر و تأثر آنها از جهانی شدن، امری است که باید مورد بررسی قرار گیرد (تقی رفیعی و دباغی، ۱۳۹۳: ۲۱۰). در ایران نیز با پایان جنگ تحمیلی از دو جهت زمینه برای رونق جنبش زنان در ایران فراهم شد، اول اینکه برنامه‌های توسعه دولت، با افزایش سطح سواد، تحصیلات تکمیلی، بهداشت و درمان زنان و دسترسی ایشان به وسایل ارتباط جمعی بسترهای داخلی این جنبش را فراهم کرد، از سوی دیگر در سطح جهانی، جنبش زنان اوج گرفت. با تلفیق این بستر داخلی و فرصت جهانی جنبش زنان در دهه ۱۳۷۰ و ۱۳۸۰ یکی از موثرترین جنبش‌های اجتماعی ایران مبدل شد (قاسمی، ۱۳۹۰: ۹۲). زنان جامعه ایران متأثر از امکانات جهانی شدن به ویژه فضای سایبر امروزه بیش از گذشته منسجم‌تر شده‌اند. بنابراین باید گفت فارغ از استفاده‌های شخصی زنان از اینترنت، در سال‌های اخیر، زنان فعال در زمینه‌های سیاسی-اجتماعی نیز برای پیشبرد اهداف و فعالیت‌های خود از اینترنت بهره زیادی برده‌اند. با رشد تحصیلات، میل به آموزش در سطوح عالی و استقلال اقتصادی در زنان ایرانی افزایش یافته است و تأثیر روز افزونی‌تر امواج فراملی فرهنگی (جهانی شدن فرهنگ برابر جنسیتی) در جهت رفع تبعیض علیه زنان و حضور مستمر زنان در امواج سیاست‌خیابانی در جریان و پس از انقلاب، زمینه‌ای را فراهم کرده که در آن بیشتر ویژگی‌های جنبش‌های جدید اجتماعی را در حرکت زنان می‌توان مشاهده کرد. فاصله و شکاف بین انتظارات زنان آگاه و توانا با قوانین و شرایط تبعیض‌آمیز احساس می‌شود و گفتمان زن هم در قالب «آگاهی عملی» و هم به شکل «آگاهی گفتمانی» در میان زنان رواج یافته است. تشکل زنان در سطح سازمان (بیش از دویست ان.جی.او)، رسانه‌ای (بیش از یک سوم خبرنگارن رسانه‌ها) و شبکه‌های اجتماعی رشد

¹ NGO

فزاینده‌ای کرده است (جلائی‌پور، ۱۳۹۱: ۵۹-۶۰). برای مثال چند سال اخیر کمپین یک میلیون امضاء برای تغییر قوانین تبعیض‌آمیز که فعالیت خود را از سال ۱۳۸۵ آغاز نمود از همان ابتدا با راه‌اندازی سایت تغییر برای برابری، جنبش زنان توانست از امکان فضای مجازی برای انعکاس فعالیت‌های خود و نیز به نوعی پیشبرد اهداف خود بطور موازی هم در کوچه و خیابان و هم در اینترنت استفاده کند.

بطور کلی باید گفت بر اثر جهانی شدن ارتباطات و اطلاعات شاهد تغییرات اجتماعی بزرگی در ایران هستیم زنان دیگر نمی‌توانند همانند گذشته نقش خانه‌داری را ایفا کنند. «کاستلز» نیز طی سخنرانی در ایران اعلام کرد مهمترین عامل تغییرات در ایران، بالا رفتن سطح مشارکت زنان است. امروزه به جهت جهانی شدن ارتباطات زنان جامعه ایران از توانایی فکری و تأمل و تدبر و تأثیرگذاری بیشتری نسبت به گذشته برخوردار شده‌اند. بنابراین می‌توان گفت جنبش زنان در حال تقرب و نزدیکی به مولفه‌های جنبش‌های نوین اجتماعی می‌باشد. از کارزارها و جنبش فعال زنان در فضای رسانه‌ای و فضای مجازی می‌توان تشکل هم‌اندیشی زنان، کمپین یک میلیون امضاء، کمپین قانون بی‌سنگساری اشاره کرد. بطور کلی ادامه تحصیل دختران تا سطح دانشگاه که با افزایش ورود دختران در سال‌های اخیر به دانشگاه و ادامه تحصیل آنها تا سطح تحصیلات تکمیلی سقف آگاهی و انتظارات آنها را بطور فزاینده‌ای افزایش داده است. بنابراین باید گفت پایه اجتماعی جنبش زنان ایران را بیشتر زنانی تشکیل می‌دهند که در اثر تغییرات ساختاری به بازار کار پیوسته و یا در ۴۷ مراکز آموزش دانشگاهی به کسب مهارت مشغول هستند. اگرچه نمی‌توان تصویر دقیقی از جایگاه طبقاتی آنها ارائه داد اما بیشتر آنها به گروه‌های اجتماعی همچون، دانشجویان و جوانان تعلق داشته و در مشاغل نظیر خبرنگاری، وکالت و یا در بنگاه‌های اقتصادی و موسسه‌های خصوصی، شاغل هستند. گروه‌هایی از آنها نیز به اقشار فوقانی طبقه متوسط و یا به طبقات بالا تعلق دارند. در آینده نیز زنان بعنوان کنش‌گر سیاسی، فعال‌تر و پویاتر از گذشته خواهند شد آنها پیرو گفتمان کلان دموکراسی در زمینه عدالت‌خواهی و برابرخواهی جنسیتی با مردان خواهند بود. همچنین زنان از ابزارهای نوین و شبکه‌های نوین رسانه‌ای هر روز بیش از گذشته در راستای اهداف خود سود می‌جویند آنها به دنبال نوعی فشار در جهت دموکراتیک کردن زندگی شخصی و اجتماعی خودشان هستند. موضوع مورد مبارزه جنبش زنان نیز اصلاح قوانین حقوقی مبتنی بر نابرابری زنان با مردان، اصلاح نگرش‌های فرهنگی در مورد زنان خواهد بود. در چارچوب نگاه «هابرماس» جنبش زنان ایران در آینده علاوه بر مبارزه علیه سرکوب نظام (سیستم) پدرسالارانه، در پی برانداختن و سرنگونی صور عینی و ذهنی سلطه انحصاری مردسالاری خواهند بود.

۳- جنبش دموکراسی خواهی

جنبش نوین اجتماعی بازتاب طیف‌های گوناگونی از حرکت‌های اجتماعی با خواست‌های متنوع است که دموکراتیزاسیون در رأس تقاضاها قرار دارد زیرا این جنبش‌ها مولود مشکلات زاییده حکومت‌هایی خودکامه‌اند (سورن سن، ۱۳۸۲: ۷۸). کلاوس اوفه، هابرماس، لاکلاو و موفه و نیز دیوید هلد از جمله صاحب‌نظرانی هستند که بر نقش جنبش‌های اجتماعی در فرایند گذار به دموکراسی تأکید ورزیده‌اند. «هابرماس» همچون «اوفه» که ظهور جنبش‌های اجتماعی در جامعه مدنی را یکی از منابع امیدواری برای دموکراسی در جوامع پیچیده معاصر قلمداد می‌کند، بسیج جنبش‌های اجتماعی در عرصه جامعه مدنی را کمکی مهم به توسعه دموکراسی دانسته، و بر این عقیده است که پیچیدگی‌های جوامع معاصر، مشارکت دموکراتیک در حکومت را بشدت محدود کرده است و جنبش‌های اجتماعی (جدید) بازیگرانی هستند که می‌توانند در شکل‌دهی اراده دموکراتیک نقشی موثر ایفا نمایند (قاسمی سیانی، ۱۳۸۸: ۱۰۸). دیوید هلد (۱۹۹۶) نیز در کتاب «دموکراسی و نظم جهانی» با وجود داشتن نگاه آسیب‌شناختی به جهانی شدن، این پدیده را حرکت به سمت نوعی دموکراسی جهانی می‌بیند. امروزه گسترش ابعاد ارتباطی و رسانه‌ای جهانی شدن موجبات شکل‌گیری درک مشترک مردم از ارزش‌های جهانی نظر حقوق بشر، عدالت‌خواهی، حکومت مردم‌سالار، حکمرانی خوب، رفع تبعض در اشکال مختلف آن شده است. بعلاوه جهانی شدن تأثیر شگرفی بر جنبش‌های اجتماعی برجای نهاد و باعث گسترش جنبش‌های دموکراتیزاسیون در میان مردم جهان و بطور خاص ایران شده است. همانطور که قبلاً اشاره کردیم در جنبش‌های اجتماعی جدید تمایل شدید به دموکراتیزاسیون کردن جامعه مدنی و مشارکت بیشتر شهروندان در فرایند دموکراتیک کردن یک اصل اساسی محسوب می‌شود. بنابراین می‌توان گفت یکی از ویژگی‌های این جنبش‌های دموکراسی خواهی در چشم‌انداز آینده‌نگرانه آن تأکید بر روش‌ها و اهداف جدید دموکراتیک است.

تغییرات ایجاد شده در ساختارهای اجتماعی ایران از قبیل افزایش جمعیت، جوان شدن جمعیت، توسعه جمعیت شهرنشین (در حال حاضر رقمی بیش از ۷۵ درصد) رشد نرخ باسوادی و افزایش تعداد فارغ‌التحصیلان دانشگاهی، موجب گسترش استفاده از فناوری‌های نوین ارتباطی و رسانه‌های جدید و در نتیجه رشد میزان آگاهی افراد جامعه از تحولات جهانی، اندیشه‌ها و آرای جدید درباره سیاست، حکومت و شرایط تحولات موجود در کشورهای مختلف دموکرات یا غیردموکرات جهان شده که خود سبب رشد مطالبات آنها برای آزادی و دموکراسی شده است (شهرام‌نیا، ۱۳۹۲: ۷۵). باتوجه به نتایج طرح‌های پیمایش ملی ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان، بالای ۵۴ درصد از افراد جامعه خود را به لحاظ ذهنی جزء طبقه متوسط می‌دانند (مرسلی و نظری، ۱۳۹۵: ۵). طبقه متوسط در دوره ریاست‌جمهوری هاشمی رفسنجانی احیا و در دوره سید محمد خاتمی تبدیل به نیروی تأثیرگذار سیاسی شد. عمده رویدادهای بعد از دوم خرداد سال ۷۶ تاکنون به نوعی

متأثر از مطالبات طبقه متوسط مدرن یعنی روشنفکران، روزنامه‌نگاران و دیوانسالاران بوده است. این طبقه هنوز هم فعال است و تقریباً حامل مطالبات دموکراتیک جامعه به حساب می‌آید. در دوره احمدی‌نژاد نیز علیرغم توجه وی به اقشار فرودست و پایین جامعه، رشد طبقه متوسط فزاینده است یعنی اگرچه دولت بیشتر مواقع تلاش کرده تا مطالبات طبقات فرودست را محور خواسته‌های عمومی در ایران معرفی کند اما این سیاست‌ها که شاخصه اصلی آن پرداخت مستقیم یارانه اقتصادی است منجر به ورود بسیاری از افراد سطح پایین به طبقه متوسط شده است. رشد تعداد احزاب، تشکل‌های صنفی و گروه‌های سیاسی، ان. جی. اوها و ... طی سال‌های ۱۳۶۷ تا به زمان فعلی یکی دیگر از شاخص‌های جهانی شدن دموکراسی است که تا حد زیادی از جهانی شدن تأثیر پذیرفته است. گسست از جهان‌بینی مبتنی بر دشمنی با غرب و شرق در قالب جهان‌بینی‌های چپ و راست پیامد این خصلت دموکراتیک است. بنابراین، دموکراسی و بسط آن به دموکراسی مدنی و مشارکتی مهمترین ذهن مشغولی ذهنی جنبش‌های دموکراسی خواهی جدید در ایران خواهد بود. در همین راستا فرایندهای جهانی شدن و گسترش فناوری ارتباطی، فرصت مناسبی برای جنبش اصلاح‌طلبی و دموکراسی خواهی نوین در ایران فراهم خواهد کرد تا خود را بگونه‌ای تا سطح جنبش‌های نوین اجتماعی جدید احیاء کنند به عبارتی امروزه جنبش اصلاح‌طلبی و دموکراسی خواهی در ایران هم از ارتباطات و فعالیت‌های فراملی برخوردارند و هم از چارچوب دولت ملی فراتر می‌روند. ساختار منعطف و سازمان انعطاف - ۴۹ پذیر آنها که معمولاً به نهادینگی منجر نمی‌شود، به توانایی و پویایی بیشتر آن کمک کرده است. سایر ویژگی قابل ذکر جنبش‌های اصلاحی و دموکراسی خواهی ایران عبارت است پرهیز از خشونت چرا که این جنبش معتقد است که کسی یا گروهی که برای رسیدن به دموکراسی حاضر به عمل خشونت‌آمیز باشد، تضمینی نیست که بعد از کسب قدرت برای حفظ قدرت، از خشونت و زور بهره نگیرد. از دیگر ویژگی‌های جنبش دموکراسی خواهی در ایران برخورداری از گفتمان کلان دموکراسی خواهی و حقوق بشر است که با بسیار از دیگر جنبش‌های موجود در جامعه همپوشانی دارند هرچند که نباید فراموش کرد که جنبش اصلاح‌طلبی برعکس دیگر جنبش‌های اجتماعی و برعکس جنبش‌های نوین اجتماعی داعیه کسب قدرت را دارند که پیش‌بینی می‌شود در ده‌های آینده با برپایی یک نظام مردم‌سالار این جنبش بر مسائل فرهنگی و اجتماعی متمرکز شود.

۴- جنبش جوانان

جنبش جوانان را می‌توان بیانگر تلاش‌های آگاهانه بخشی از جوانان جامعه به منظور شروع یا مقاومت در برابر تغییر نظم اجتماعی دانست؛ جوانانی که تحت تأثیر تحولات فرهنگی و ارزشی در جامعه و جهان، نگرشی جدید نسبت به حقوق شهروندی و امتیازات سیاسی و اجتماعی خود به دست آورده‌اند و برای رسیدن به

آرمان شهر خود تلاش می‌کنند. بنابراین می‌توان ادعا کرد زمانی که نهادهای سنتی در برآوردن نیازهای مشروع و روبه رشد جامعه با مشکل مواجه گردند و گروهی از جوانان منتقد، از گرفتاری‌ها و مشکلات مشترک‌شان آگاه شوند و احساس کنند که می‌توانند اقداماتی در جهت کاهش آلام و مصیبت‌هایشان انجام دهند، جنبش جوانان شکل می‌گیرد. تضاد ادراکی بین نیازها و تمایلات جوانان و شرایط سیاسی و اجتماعی موجود، ریشه‌های نارضایتی جوانان را فراهم می‌آورد (قاسمی سیانی، پیشین: ۱۱۱-۱۱۲). امروزه نسل سوم جوان بیشترین کاربران اینترنتی در ایران هستند و بیش از نسل‌های دیگر در معرض آثار ناشی از اینترنت، از جمله مسائل هویتی و بحران هویتی قرار می‌گیرند (ربیعی، ۱۳۸۷: ۱۶۶-۱۶۵). بنابر یک تقسیم‌بندی نسلی، در جامعه ایران جوانان باتوجه به اقتضاء سن و نیازهایشان بیشترین کاربران اینترنت را تشکیل می‌دهند. نسل جدید دوره نوجوانی و جوانی خود را در شرایطی طی می‌کند که دنیای مجازی و دیجیتالی شدن، زندگی امروز او را در محیطی سرشار از نمادها و نشانه‌ها قرار می‌دهد و بنابراین متأثر از کامپیوترها فکر می‌کند و رفتار می‌نماید و صفحات نمایشگر زندگی جوان امروز را آنچنان تحت‌الشعاع قرار می‌دهد که بر تمام عرصه‌های زندگی او احاطه کرده و او را به زندگی آنلاین دعوت می‌نماید (فتحی و مطلق، ۱۳۹۰: ۹). «بلومر» در تقسیم‌بندی جنبش‌های اجتماعی، آنها را به سه دسته عام، خاص و احساساتی و بیانی تقسیم و جنبش جوانان را در زمره جنبش‌های عام قرار می‌دهد. از نظر بلومر جنبش‌های عام، تلاش‌هایی ناهماهنگ است که جهتی عام دارد و به آهستگی و همراه با تأمل به سمت آن حرکت می‌کند؛ به همین دلیل طولانی‌مدت و متداوم است. این جنبش‌ها معمولاً رهبری شناخته شده ندارد و تجلی یک اعتراض یا ترسیم کلی نوعی موجودیت آرمان شهری است که در قالب ادبیاتی متنوع بیان می‌شود اما فاقد تعریفی دقیق است؛ پس زمینه شکل‌گیری جنبش‌های عام، تغییرات تدریجی و فراگیر در ارزش‌های مردم است که می‌توان آن را نوعی جریان آهسته فرهنگی دانست که طی آن برداشت‌ها و ارزش‌های مردم در مورد خود، حقوق و امتیازات‌شان دگرگون می‌شود (مشیرزاده، ۱۳۸۱: ۷۹). «آلن تورن» علاوه بر بحث تاریخی به مقوله «هویت» در جنبش‌های اجتماعی توجه کرده است. مبحث هویت در همه جنبش‌های اجتماعی بویژه جنبش جوانان اهمیت زیاد دارد؛ چرا که دوره جوانی دوره‌ای است که انسان با انرژی و حساسیت در برابر محیط و مسئولیت‌پذیری فردی، به دنبال کسب هویت است. در این دوره جوانان تلاش می‌کنند برای پیوند با دیگران، با محیط و با ارزش‌های فرهنگی و اجتماعی نقطه اتکایی بیابند (قاسمی سیانی، ۱۳۸۸: ۱۱۴). اگر جنبش جوانان ایران را کنش‌گران دوره انتقال و جوانان را واجد نگرش‌های نو متأثر از جهانی شدن بدانیم، جنبش جوانان را می‌توان هم تهدیدی برای حاکمیت و هم فرصتی برای گذار به دموکراسی فرض گرفت. چرا که برخلاف نسل بزرگسال که به سنت‌ها اهمیتی زیاد می‌دهد نسل جوان واجد عقاید و نظرات جدید هستند. «تافلر» بر این باور است که در عصر فراصنعتی، قدرت در دست کسانی است که شبکه‌های ارتباطی و اطلاعاتی را در اختیار خود دارند و این افراد

در حال حاضر در جامعه ایران همانا جوانان هستند. بعلاوه امروز در ایران بر اثر فرایندهای جهانی شدن شاهد تشدید آگاهی جهانی، پیشرفت در ارتباطات و گسترش فناوری‌های، گسترش پیوندها، تشابهات و ارتباطات با جوامع هستیم و جوانان بعنوان پیش قراولان جنبش‌های آینده ایران به دلیل برخورداری از سطح تحصیلات بالا بیشترین استفاده کنندگان از تکنولوژی‌های ارتباطی نوین هستند. می‌توان گفت جامعه ایران از بعد گسترش فناوری نوین رسانه‌ای در معرض امواج رسانه‌های فراصنعتی می‌باشد و توسعه وسایل ارتباطی و اطلاعاتی باعث خواهد شد حتی در شیوه مبارزه و سازماندهی جنبش‌های اجتماعی جوانان نیز شاهد تحولات و تغییراتی باشیم چرا که برای نمونه اینترنت به آگاه‌سازی، سازماندهی، بسیج و درگیرشدگی مدنی و سیاسی افراد جوان و تحصیل کرده منجر می‌شود.

۵- جنبش دانشجویی و شبکه‌های اجتماعی جدید

از ظهور جنبش دانشجویی در دفاع از آزادی بیان در دانشگاه آمریکا (۱۹۶۴) و جنبش دانشجویی فرانسه (۱۹۶۳)، در اعتراض به سلطه تبعیض‌آمیز جامعه سرمایه‌داری، که افکار عمومی سراسر اروپا را به سرعت تحت تأثیر قرار دارد، تا جنبش‌های پی در پی دانشجویی در کشورهای غیرغربی مانند ایران در دهه چهل، پنجاه، هفتاد و هشتاد بیش از (شش) دهه می‌گذرد و این تجربه موضوع تحقیقات جامعه‌شناسان بوده‌اند (جلائی‌پور، پیشین: ۱۸۰). از ویژگی‌های جنبش دانشجویی ایران در فضای جهانی شدن گفتمان حقوق بشر و اهمیت نهادها و سازمان‌هایی بین‌المللی برای حمایت از جنبش‌های، ارتباط و لینک کردن جنبش دانشجویی با نهادها بین‌المللی طرفدار حقوق بشر می‌باشد. برای نمونه می‌توان به نامه جمعی از فعالان یکی از تشکل‌های دانشجویی خطاب به کوفی عنان دبیرکل سابق سازمان ملل اشاره کرد. این نمونه تمایلات بخشی از فعالان دانشجویی را به اهتمام جامعه جهانی نسبت به مجموعه تحولات سیاسی در ایران نشان می‌دهد (شفیعی، پیشین: ۶۵۴). روند پرشتاب گسترش فناوری‌های نوین ارتباطی بر بسیاری از روندها و فرایندهای اجتماعی موثر واقع شده است، آخرین و قدرتمندترین آنها، شبکه‌های اجتماعی موبایل محور است. این فناوری‌های ارتباطی، باعث سیر نزولی و کاهش حجم و کیفیت ارتباط انسانی بدون واسطه میان فعالان دانشجویی با یکدیگر و با عموم دانشجویان و مردم شده است و این یعنی تعویض میدان نقش‌آفرینی این جنبش از فضای دانشگاه به فضای مجازی است.

از دیگر ویژگی‌های پویا جنبش دانشجویی در ایران در چارچوب جنبش‌های نوین اجتماعی بحث فراگیری ارزش‌های متعالی و آرمان‌هایی چون آزادی و عدالت در گفتمان علم‌جویی و آشنایی جوانان بویژه دانشجویان و دانش‌آموزان با طبقات محروم جامعه باعث می‌شود این قشر اجتماعی نگاهی فراطبقاتی و آرمانگرایانه ملی و حتی بین‌المللی به مسائل داشته باشد، به همین دلیل دموکراسی بعنوان ضامن حفظ و گسترش آزادی و

عدالت در جامعه همواره مورد توجه جوانان بوده است. نتایج تحقیقات نیز نشان می‌دهد جنبش‌های جوانان در نقاط مختلف جهان علیرغم برخی تفاوت‌ها، از اشتراکاتی زیاد برخوردار هستند و دموکراسی‌خواهی که متضمن ارتقاء حقوق بشر و گسترش آزادی‌های سیاسی و مدنی و کسب حق تعیین سرنوشت می‌باشد، از مهمترین این اشتراکات است (قاسمی سیانی، ۱۳۸۸: ۱۱۶). بیات (۲۰۰۶) از اعضای شورای مرکزی تحکیم وحدت و فعالان جنبش دانشجویی در مقاله‌ای به تشریح استراتژی جنبش دانشجویی پرداخته است، مهمترین استراتژی جنبش دانشجویی را دیده‌بانی جامعه مدنی عنوان می‌کند «گفتمان جنبش دانشجویی ایران بر آن است که از طریق تقویت عرصه عمومی جامعه مدنی به سمت تحقق اهداف تاریخی جنبش دانشجویی حرکت کند. استراتژی «دیده‌بانی جامعه مدنی» و صلح در جهان و دموکراسی در ایران» در گفتمان عرصه عمومی شکل می‌گیرد. شیوه عمل در چارچوب این گفتمان، مبارزه، مسالمت‌آمیز مدنی است (قاسمی، پیشین: ۱۰۰). بطور کلی باید گفت بیشتر ویژگی‌های جنبش‌ها نوین اجتماعی در جنبش‌های دانشجویی نیز دیده می‌شود. نخست اینکه شکاف بین انتظارات دانشجویان و آنچه در جامعه و دولت جاری و حاکم است زیاد است (به همین دلیل همیشه جامعه ایران مستعد ظهور جنبش دانشجویی بوده است). دوم اینکه گفتمان دموکراسی و حقوق بشر (متأثر گفتمان جهانی شدن حقوق بشر و دموکراسی) گفتمان غالب در دانشگاه‌ها و جنبش دانشجویی است. به بیان دیگر اگر جوانان در جنبش «با آگاهی عملی» از حقوق فردی دفاع می‌کنند، حاملان جنبش دانشجویی با قرائت‌های گوناگون دموکراسی‌خواهی و حقوق بشر آشنا هستند، سوم اینکه دانشجویان را می‌توان دستگیر کرد و برایشان پرونده قضائی تشکیل داد، ولی شبکه‌های اجتماعی آنها را نمی‌توان مهار یا نابود کرد (جلائی‌پور، پیشین: ۶۳). باید گفت جنبش دانشجویی ایران به مثابه یک جنبش اجتماعی دارای اراده معطوف به تحقق آرمان‌ها است و در این مسیر به کمک شبکه‌سازی‌های گسترده در فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی رسانه‌ای همانند جنبش‌های نوین اجتماعی از قدرت مانور بیشتری به‌رمند شده است. در آینده بعلاوه جنبش دانشجویی ایران همانند جنبش‌های نوین اجتماعی فاقد رأس و رهبری خاصی است برای مثال در تحولات و تظاهرات سال ۱۳۸۸ دانشگاه‌ها کشور شاهد بودیم که حرکت آنها خودجوش بود و فاقد سازماندهی به شکل جنبش‌های کلاسیک بود و در نهایت اگر یکی از ویژگی‌های جنبش‌های جدید اجتماعی استفاده از نماد و نمادسازی باشد ما این مسئله را به خوبی در جنبش دانشجویی سال ۱۳۸۸ دیدیم برای مثال آنها از رنگ سبز در جهت معنابخشی به اهدافشان استفاده کردند.

۶- جنبش اکولوژیستی^۱

جهانی شدن پدیده‌ای چندبعدی است که قابل تسری به اشکال گوناگون عمل اجتماعی، نظامی و فناوری و همچنین عرصه‌های عمل اجتماعی همچون محیط زیست است (یوسفی و ستارزاده، ۱۳۸۸: ۷۳). در واقع یکی دیگر از جنبش‌های جدید اجتماعی که در دوران معاصر (در دوران جهانی شدن) ظهور پیدا کرده، جنبش‌های سبز یا جنبش دفاع از محیط زیست است این جنبش، اولین بار در جوامع غربی (اروپای مرکزی و غربی و آمریکای شمالی) پدیدار شد. این جنبش، انعکاسی از شکاف‌ها و تعارض‌های جدید جوامع غربی در خلال رشد شتابان صنعت و تأثیر آن بر ابعاد زندگی اجتماعی انسان است. صنعتی شدن و ظهور سرمایه‌داری، به‌رغم پیشرفت‌های اقتصادی و رفاه اجتماعی که برای انسان عصر مدرن در دنیای بعد از جنگ دوم جهانی به ارمغان آورده بود، زندگی بشر را تهدید می‌کرد (دانش‌نیا و حسینی، ۱۳۹۴: ۱۰۷). اما جنبش محیط زیست در ایران از اواسط دهه ۱۳۷۰ شکل گرفت ولی هنوز آرمان‌های کلی خود را پیدا نکرده است. سازمان غیردولتی زیست محیطی، حرکت خود را زودتر بعنوان یک تشکل غیررسمی از سال ۱۳۴۹ آغاز کرد. در اوایل سال ۱۳۷۰ به تدریج ۴ الی ۵ سازمان غیردولتی زیست محیطی در کشور تشکیل شد که این روند به تدریج روبه افزایش نهاد و در حال حاضر به اوج خود رسیده است (نقوی، پیشین: ۱۱۱). می‌توان گفت جنبش اکولوژیستی جنبشی با فلسفه پشتیبانی از محیط زیست و پاسداری از منابع طبیعی است. نماد این جنبش گسترده رنگ سبز ۵۳ است. همانطور که قبلاً متذکر شدیم یکی از عرصه‌های مهم متأثر از حضور و نفوذ رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی، عرصه جنبش‌های اجتماعی جدید به ویژه جنبش‌های حامی زیست محیط است. فعالان این جنبش در ایران از ابزارهای ارتباطی و رسانه‌های جدید برای همگانی کردن و رشد و نفوذ عقاید و تحقق اهداف خود استفاده می‌کنند. از ویژگی‌های این جنبش در ایران این خواهد بود که این جنبش موضوعی خاص را هدف قرار می‌دهند، آنها مستقیماً سیاسی نیستند، به این معنا که درصدد جابجایی قدرت سیاسی یا کسب آن نیستند؛ هرچند در برخی موارد سیاست‌های دولتی یا حکومتی را در موضوعی به چالش می‌کشند. مشارکت‌کنندگان در این جنبش‌ها افراد متنوعی هستند که اشتراک آنها توافق بر موضوع جنبش است. با رشد استفاده از شبکه‌های اجتماعی آنلاین، معمولاً این جنبش‌ها سازمان‌یابی رسمی و سلسله‌مراتبی ندارند. در همین زمینه، یکی از نمونه‌های بارز جنبش‌های گروه‌های فعال در بستر فضای مجازی که در بسیاری از موارد رنگ و بوی واقعیت به خود می‌گیرند و مشارکت آحاد جامعه را طلبیده و تقویت نموده و به ایجاد حساسیت و دغدغه بین مردم تبدیل می‌شوند؛ گروه‌ها و فعالیت‌های مرتبط با محیط زیست می‌باشد که افراد با عضویت و فعالیت در آن، مسئولیت‌هایی را نسبت به محیط زیست و مسائل زیست محیطی ایفا کرده و این

^۱ Ecology

مهم را از این طریق به دیگران انتقال می‌دهند؛ امروزه در ایران؛ رسانه‌ها و از آن جمله، شبکه‌های اجتماعی جدید، بستری فراخ و مناسب برای شکل‌گیری انواع فعالیت‌های مختلف اجتماعی به خصوص زیست محیطی محسوب می‌شود، افراد از این ظرفیت در راه تحقق اهداف و مقاصد خود سود می‌جویند. در سال‌های اخیر ما در جامعه‌مان کم و بیش شاهد پاگیری این دست کنش‌های جمعی حامیان محیط زیست بودم که از طریق شبکه‌های اجتماعی نوین نظیر اینستاگرام و تلگرام سعی در برپا کردن کمپ‌های اعتراضی در فضای مجازی بودند. نجات دریاچه ارومیه، اعتراض به آبیگری سد سیوند، مقابله با مشکل کمبود آب و مسئله ریزگردها در خوزستان از جمله آنها هستند. بنابراین جهانی شدن ارتباطات و اطلاعات شرایطی را برای کنشگران و جنبش‌های محیط زیست در ایران فراهم می‌کند همچنین امروزه به واسطه فعالیت‌های موسسه‌های مردم نهاد بین‌المللی و انتشار جهانی اطلاعات جنبش زیست محیطی ایران قادر خواهد شد خود را از سطح داخلی به سطح جهان پیوند بزند.

۷- جنبش کارگری

شکاف طبقاتی به نابرابری در توزیع درآمد یا ثروت گفته می‌شود. در شاخص ضریب جینی که نشان دهنده این شکاف است، ایران در سال ۲۰۱۴ با نمره ۳۸/۳ در رتبه ۶۸ جهان قرار گرفته است که این آمار رتبه و وضعیت کلی کشور را از نظر شکاف‌های درآمدی میان افراد جامعه در میان کشورهای مختلف نشان می‌دهد (مرسلی و نظری، پیشین: ۴). آمارهای جاری حکایت از آن دارد که در حال حاضر فاصله میان دهک جمعیتی پایین اقتصاد ایران با دهک جمعیتی بالای آن زیاد شده است، بطوریکه بخش بزرگی از درآمدهای اقتصادی در اختیار دو دهک بالا قرار دارد و این امر توزیع ثروت در جامعه را با مشکل روبرو نموده است. سیاست‌های رفاهی و شعارهای برابری و محرومیت‌زدایی دولت نیز موفقیت قابل توجهی نداشته است. توزیع فرصت‌ها همچنان وضعیت نابسامان و تبعیض‌آمیزی دارد. سرخوردگی ناشی از نابرابری درآمد، در کنار معضلاتی چون بیکاری، فقر و تورم، انگیزه فساد را به ویژه در میان کادر شاغلان دولت بالا برده است (عمویی و رحیمی، ۱۳۹۰: ۲۳۳). آشفتگی فکری ناشی از فقر می‌تواند بستر مناسبی برای رشد نارضایتی سیاسی و در عین حال رادیکالیسم باشد. اما در آینده شبکه‌های اجتماعی این امکان را به جنبش‌های اجتماعی کارگری در ایران خواهند داد که روش‌های سنتی بیان اعتراضات خود، همانند راهپیمایی‌ها، اعتراضات، شعارها و استفاده از نمادها را آسان‌تر بکار ببرند و آنها را با روش‌های نمادین جدید ترکیب کنند البته باید گفت کنشگران کارگری به دلیل برخورداری از سطح پایین سواد کمتر از فعالان جنبش زنان و دانشجویان قابلیت استفاده از تکنولوژی‌های نوین ارتباطی و اطلاعاتی را دارا هستند.

نتیجه‌گیری

نتایج تحقیق نشان می‌دهد جهانی شدن به ویژه در حوزه ارتباطات و اطلاعات در پوییش و دگرپذیری جنبش‌های اجتماعی موثر واقع شده است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که در آینده جنبش‌های جدید اجتماعی ایران دارای ویژگی‌هایی چون همپوشانی بودن، غیرسیاسی بودن، هویت‌گرا بودن، چندسری بودن یا فقدان رهبری به شکل کلاسیک، ارتباط با نهادهای بین‌المللی و منطقه‌ای، پیروی از منطق پیش‌روی آرام، استفاده از رسانه‌های نوین مجازی و شبکه‌سازی مجازی، طرح مطالبات دموکراتیک حقوق بشری، افزایش پیوندهای دوجانبه و چندجانبه، اعتقاد به روش‌های مسالمت‌آمیز و پرهیز از خشونت می‌باشد. همه این مولفه‌ها خود شاخصه‌های جنبش‌های نوین اجتماعی محسوب می‌شوند که در بستر جهانی شدن همه‌گیر و عالم‌گیر شده‌اند. در سال اخیر نیز شاهد رشد شاخصه‌های چون پرهیز از خشونت، سازماندهی غیرمتصلب، فعالیت‌های فراملی، تقویت جنبه همپوشانی، فقدان رأس محوری در جنبش‌ها، تأکید بر گفت‌وگو مشترک دموکراسی خواهی و فعالیت در حوزه عمومی و مدنی در جنبش‌های ایران بوده‌ایم. همچنین باید گفت شکاف‌های اجتماعی - سیاسی جامعه ایران در چند سال اخیر جدایی از متغیرهای داخلی متأثر از مولفه‌های جهانی و جهان شدن بوده و می‌باشد. از آنجا که در جامعه ایران طی دو دهه اخیر شکاف‌های مذهبی، قومی-مذهبی، طبقاتی، ارزشی، جنسیت و نسلی در بستر جهانی شدن تشدید و تقویت شده است. لذا مدعا این است که ۵۵ جهانی شدن به ویژه در حوزه ارتباطات و اطلاعات سبب پیدایش یا فعال‌تر شدن برخی شکاف‌های اجتماعی و به تناسب آن جنبش‌های اجتماعی در اشکال نوین خواهد شد. این بدین معنی است که پوییش‌های جهانی شدن ارتباطات و اطلاعات منابع و شرایط لازم را برای هویت‌سازی و تحول هویتی در جنبش‌های اجتماعی فراهم خواهد کرد. باید گفت انعطاف‌پذیری در همپوشانی حلقه‌های همگرا و تشکیل گروه‌های مختلف با سرگروهی فعالان رسانه‌ای یا اینترنتی موجب تساهل و انعطاف جنبش‌های اجتماعی ایران در آینده خواهد شد. جنبش‌های اجتماعی در آینده با استفاده از فناوری‌های جدید اطلاعاتی سعی خواهند کرد که به اهدافی چون شکل دادن به هویت جمعی، متقاعد ساختن پیروان خود و بسیج آنها بپردازند. در آینده جنبش‌های اجتماعی ایران از فناوری‌های نوین ارتباطاتی به ویژه اینترنت و شبکه‌های اجتماعی مجازی در جهت افزایش قدرت خود و جهانی کردن خواسته‌ها و مشکلات خود و هدایت افکار عمومی داخلی و جهانی استفاده خواهند کرد. جنبش‌ها نوین اجتماع در ایران به جای مشارکت در نهادهای قدرت مرکزی یا ضرورتاً رویارویی سازماندهی شده با آن، در فضای مجازی و عرصه سیاست نمادین بر تفاوت هویتی و مقاومت در برابر گفت‌وگو غالب تأکید می‌ورزند. امروزه در ایران جنبش اصلاح‌طلبی، جنبش زنان، جنبش دانشجویان، جنبش کارگرای، جنبش زیست محیطی و جنبش اقوام همه در یک کلیت با همپوشانی دارند و آن تقویت بدنه و گفت‌وگو

دموکراسی خواهی در ایران است. بطور کلی باید گفت جهانی شدن به ویژه جهانی شدن ارتباطات و اطلاعات موجب رشد و تقویت فعالیت جنبش‌های اجتماعی موجود کشور (جنبش‌های جوانان، زنان، قومی و کارگری) و همچنین موجب پیدایش جنبش‌های جدیدی مثل جنبش محیط زیست در کشور خواهد شد و در نهایت جهانی شدن باعث پیوند متقابل جنبش‌های اجتماعی در داخل با جنبش‌های بین‌المللی می‌شود.

فهرست منابع

فارسی:

- ۱- تقی رفیعی، محمد و دباق، مجید (۱۳۹۳)، «جهانی شدن و حقوق زنان؛ فرصت‌ها و چالش‌ها»، **فصلنامه مطالعات راهبردی جهانی شدن**، س ۵، ش ۱۴.
- ۲- جلائی پور، حمیدرضا (۱۳۹۱)، «لایه‌های جنبشی جامعه ایران، دو جنبش کلان و ده جنبش خرده اجتماعی»، **پژوهش‌نامه علوم سیاسی**، س ۷، ش ۴.
- ۳- حانیک، هادی (۱۳۹۲)، «جهانی شدن و ارتباطات؛ زمینه‌ها و چشم‌اندازهای نظری»، **فصلنامه مطالعات راهبردی جهانی شدن**، س ۴، ش ۱۰.
- ۴- خلجی، عباس (۱۳۹۴)، «الگوی نظام جهانی و تحلیل جنبش‌های اجتماعی»، **جستارهای سیاسی معاصر**، س ۶، ش ۲.
- ۵- خواجه نوری، بیژن و مقدس، علی اصغر (۱۳۸۷)، «جهانی شدن و مشارکت زنان در ایران؛ مطالعه موردی: تهران، شیراز و اصفهان»، **مجله علوم اجتماعی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاهی فردوسی مشهد**، س ۴.
- ۶- دانش‌نیا، فرهاد و حسینی، طیب‌السادات (۱۳۹۴)، «جهانی شدن و تحول ماهیت جنبش‌های اجتماعی در جوامع غربی»، **فصلنامه مطالعات راهبردی جهانی**، س ۶، ش ۱۶.
- ۷- ربیعی، علی (۱۳۸۷)، «رسانه‌های نوین و بحران هویت»، **فصلنامه مطالعات ملی**، س ۹، ش ۴.
- ۸- رضاپور قوشچی، محمد و نادری، محمود (۱۳۹۳)، «جهانی شدن و تکثرگرایی قومی در ایران، چالش‌ها و فرصت‌ها»، **فصلنامه مطالعات راهبردی جهانی شدن**، س ۵، ش ۱۴.
- ۹- رفیع، حسین و دیگران (۱۳۹۵)، «جنبش‌های اجتماعی جدید، جهانی شدن و اینترنت؛ مطالعه موردی: جنبش وال استریت»، **فصلنامه دانش سیاسی**، س ۱۲، ش ۱.
- ۱۰- سورن‌سن، ژرژ (۱۳۸۲)، **دموکراسی و دموکراتیزاسیون**، مترجم: فرهاد طالع، تهران: انتشارات سمر قند.
- ۱۱- شریف‌الدین، سیدحسین و دیگران (۱۳۹۱)، «جهانی شدن و فناوری‌های ارتباطی در ایران پس از انقلاب»، **فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی**، س ۹، ش ۲۹.
- ۱۲- شفیعی، جلال (۱۳۸۲)، «جنبش‌های اجتماعی در ایران؛ زمینه‌ها و چالش‌ها»، **فصلنامه مطالعات راهبردی**، س ۶، ش ۳.

- ۱۳- شهرام‌نیا، امیر مسعود (۱۳۹۲)، «جهانی شدن، دموکراسی و جنبش‌های دموکراتیک در ایران»، **مجله جامعه‌شناسی ایران**، دوره ۱، ش ۳.
- ۱۴- عمویی، حامد و رحیمی، سامان (۱۳۹۰)، «جهانی شدن اقتصاد و راهبردهایی برای منافع ملی ایران»، **فصلنامه علوم سیاسی**، ش ۱۵.
- ۱۵- فتحی، سروش و مطلق، معصومه (۱۳۹۰)، «جهانی شدن و فاصله نسلی (مطالعه جامعه‌شناختی فاصله نسلی: با تأکید بر فناوری اطلاعات و ارتباطات)»، **فصلنامه مطالعات راهبردی جهانی شدن**، دوره ۲، ش ۵.
- ۱۶- قاسمی سیانی، علی‌اصغر (۱۳۸۸)، «نقش جنبش جوانان در گذار به دموکراسی: تمهیدات نظری»، **فصلنامه پژوهش جوان، فرهنگ و جامعه**، ش ۲.
- ۱۷- قاسمی، علی‌اصغر (۱۳۹۰)، «جهانی شدن؛ جنبش‌های اجتماعی و دموکراسی در ایران»، **فصلنامه پژوهش سیاست نظری**، ش ۱۰.
- ۱۸- قلی‌پور، مجتبی (۱۳۹۰)، «فناوری اطلاعات - ارتباطی نوین و تأثیر آن بر کنش جنبش‌های اجتماعی»، **پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد علوم سیاسی**، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران.
- ۱۹- گرانبویه، بهروز (۱۹۳۳)، «جنبش‌های اجتماعی در عصر اینترنت»، **فصلنامه نقد کتاب علوم اجتماعی**، س ۱، ش ۳.
- ۲۰- گیدنز، آنتونی (۱۳۷۷)، **پیامدهای مدرنیته**، مترجم: محسن ثلاثی، تهران: انتشارات مرکز.
- ۲۱- لاپورتا، دونالد و دیانی، ماریو (۱۳۸۳)، **مقدمه‌ای بر جنبش‌های اجتماعی**، مترجم: محمدتقی دلفروز، تهران: انتشارات کویر.
- ۲۲- محمودی، ایرج و دیگران (۱۳۸۹)، «جهانی شدن صنعت اطلاعات و ارتباطات (ICT) و راهبردهای فرهنگ مصرف (ایران)»، **فصلنامه مطالعات جامعه‌شناسی**، س ۲، ش ۸.
- ۲۳- مرسلی، فاطمه و نظری، علی (۱۳۹۵)، «شکاف‌های اجتماعی نو پدید و تحلیل انسجام اجتماعی در ایران: تحلیل اهداف سند چشم‌انداز ایران در افق ۱۴۰۴-ه‌ش»، **پنجمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت**.
- ۲۴- مشیرزاده، حمیرا (۱۳۸۱)، **درآمدی نظری بر جنبش‌های اجتماعی**، تهران: انتشارات پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی.
- ۲۵- مقصودی، مجتبی (۱۳۸۱)، **تأثیر جهانی شدن بر قومیت‌ها**، چ ۱، تهران: انتشارات روزنه.
- ۲۶- یوسفی، ابراهیم و ستارزاده، داوود (۱۳۸۸)، «جهانی شدن و گسترش توسعه‌نیافتگی در کشورهای جهان سوم»، **دو ماهنامه اطلاعات سیاسی - اقتصادی**، ش ۲۶۸-۲۶۷.
- ۲۷- نش، کیت (۱۳۸۲)، **جامعه‌شناسی سیاسی معاصر جهانی شدن**، سیاست، قدرت، مترجم: محمدتقی دلفروز، تهران: نشر کویر.

- ۲۸- نصرتی نژاد، فرهاد (۱۳۸۳)، «ارتباطات، جهانی شدن و جنبش‌های اجتماعی (نگاهی اجمالی به جنبش اصلاح‌طلبی در ایران)»، پژوهشنامه علوم انسانی و اجتماعی، س ۴، ش ۱۴.
- ۲۹- نظری، علی و قنبری، لقمان (۱۳۹۲)، «خواص‌گرایی فرهنگی و بازتولید هویت‌های دینی: با تأکید بر جنبش بیداری اسلامی»، فصلنامه مطالعات جهانی اسلام، دوره ۱، ش ۳.
- ۳۰- نقوی، سیدحسین (۱۳۸۶)، «جنبش‌های اجتماعی جدید در عصر جهانی شدن و تأثیر آن بر توسعه سیاسی در ایران»، فصلنامه دانشنامه حقوق و سیاست، ش ۷.

لاتین:

- 1- Lopez, Amandha (2014). The Impact of Social Media on Social Movements: The New Opportunity and Mibilizing Structure. *Creighton University*.
- 2- King, Wendell (1986). Social Movements in United States. *New York: House*.
- 3- Blumer, Herbert (1969). The study of social movements. *London: Routledg*.